

УДК 340.114

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.1.6>

КОНЦЕПЦІЯ «МІЖНАРОДНОГО ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА» (INTERNATIONAL RULE OF LAW)

Колесниченко Н.О.,
здобувач II курсу магістратури юридичного факультету,
Волинський національний університет ім. Лесі Українки
ORCID: 0000-0003-2316-3139
e-mail: nikita.kolesnychenko@gmail.com

Крисяк Ю.П.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
Волинський національний університет ім. Лесі Українки
e-mail: Petrovich77@ua.fm

Колесниченко Н.О., Крисяк Ю.П. Концепція «міжнародного верховенства права» (International Rule of Law).

Статтю присвячено висвітленню та розкриттю концепції «міжнародного верховенства права», аналізу підходів до його визначення та формуванню його дефініції. Наголошено, що міжнародне верховенство права належить до тих концепцій, які постійно тою чи іншою мірою «висіли в повітрі» ще з періоду після Другої світової війни. Зауважено, що, на відміну від «класичного» (внутрішнього) верховенства права, наукова спільнота далека від консенсусу щодо визначення міжнародного. Виділено тенденції, щодо яких у науковій спільноті формується певна одностайність. Розкрито межі впливу внутрішньої теорії верховенства права на міжнародне.

Проаналізовано підходи до визначення концепції міжнародного верховенства права, а також «вузьке» і «широке» її значення. Констатовано, що, не дивлячись на неузгодженості в науковій доктрині повне дотримання міжнародного верховенства права є «ідеалом» і цей «ідеал» пов'язаний з людиною, її правами і свободами. Доведено, що вузьку концепцію в епоху права прав людини не можна цілком вважати «міжнародним верховенством права», оскільки невід'ємним елементом останнього є права людини. Констатовано, що сучасні теорії верховенства права та конституціоналізму сходяться в тому, що людська гідність, свобода та права людини є основою всіх інших зобов'язань держави. Зазначено, що міжнародним аналогом «верховенства права, а не індивідів» було б «верховенство права, а не держав», що передбачає 2 аспекти: ідеться не тільки про неможливість державі-гегемону свавільно диктувати свою волю іншим державам, але й диктувати її індивідам.

Розмежовано поняття «міжнародне верховенство права», «верховенство міжнародного права» і «верховенство права у міжнародних відносинах». Висвітлено вимоги міжнародного верховенства права в практиці міжнародних органів. На основі аналізу наукових підходів та практики міжнародних органів надано авторське визначення «міжнародного верховенства права» як загальноцивілізаційний концептуальний інструмент, що являє собою набір цінностей, доктрин та принципів, основною вимогою якого є обмеження, які випливають з гідності, свобод та фундаментальних прав кожної людини, задля окреслення меж влади держав стосовно людини – як на рівні відносин між суб'єктами міжнародного права, так і на рівні відносин окремих суб'єктів міжнародного права з окремими індивідами.

Ключові слова: міжнародне верховенство права, верховенство права, права людини, верховенство міжнародного права, верховенство права в міжнародних відносинах.

Kolesnychenko N.O., Krysiuk Yu.P. The concept of the «International Rule of Law».

The article is devoted to the elucidation and exposition of the concept of the «international rule of law», the analysis of approaches to its definition and the formulation of its definition. It is emphasized that the international rule of law is among those concepts that have been consistently «hanging in the air» to

some extent since the post-World War II period. It is noted that, unlike in the case of defining the «classic» (domestic) rule of law, there is a lack of consensus within the scientific community regarding the definition of the international rule of law. The trends on which a certain unanimity is forming within the scientific and scholarly community are identified. The limits of the influence of the domestic rule of law theory on the international rule of law theory are revealed.

The approaches to defining the concept of the international rule of law, as well as its «narrow» and «broad» meanings, are analyzed. It is stated that despite inconsistencies in the scientific doctrine, full adherence to the international rule of law is an «ideal,» and this «ideal» is associated with a human being, their rights, and freedoms. It has been proved that the narrow concept in the era of human rights law cannot be fully considered to be the «international rule of law», since human rights are an integral element of the latter. It is stated that contemporary theories of the rule of law and constitutionalism converge on the idea that human dignity, freedom, and human rights form the basis of all other obligations of the state. It is noted that the international analogue of the «rule of law, not individuals» would be the «rule of law, not states», which implies two aspects: it is not only about the impossibility for the hegemonic state to arbitrarily dictate its will to other states, but also the impossibility to dictate it to individuals.

The authors distinguish between the concepts of «international rule of law», «rule of international law», and «rule of law in international relations». The requirements of the international rule of law in the practice of international bodies are highlighted. Based on the analysis of scientific approaches and the practice of international bodies, the authors' own definition of the «international rule of law» is provided as a civilization-wide conceptual tool that represents a set of values, doctrines, and principles, the main requirement of which is the restrictions arising from the dignity, freedoms, and fundamental rights of every individual, in order to delineate the limits of power of states concerning an individual - both at the level of relations between subjects of international law and at the level of relations between certain subjects of international law and certain individuals.

Key words: international rule of law, rule of law, human rights, rule of international law, rule of law in international relations.

Постановка проблеми. Дослідження верховенства права саме по собі ніколи не втрачало своєї значущості, однак останнім часом, у ХХІ ст. все більшої популярності набуває дослідження такої досить специфічної концепції, як «міжнародне верховенство права» (international rule of law), якій у вітчизняній доктрині практично не приділено жодної уваги. Усе вищевикладене обумовлює актуальність даної наукової роботи.

Стан опрацювання. Загалом питання, які так чи інакше пов'язані з концепцією «міжнародного верховенства права» торкались в основному виключно зарубіжні науковці, такі як: Р. МакКорквудейл, С. Честерман, Хісасі Овада, Р. Колінз, Р.Е. Гудін, В. Саднгольц, Дж. Уолдрон, Д. Вольвенд, Н. Араярві, Матіко Канетаке, В.В. Бішоп та ін. На національному рівні варто виділити Горобця К.В. та ін.

Мета статті полягає у висвітленні концепції «міжнародного верховенства права», аналізу підходів до його визначення та формуванні його дефініції.

Виклад основного матеріалу. Насамперед варто зауважити, що міжнародне верховенство права належить до тих концепцій, які постійно тою чи іншою мірою «висіли в повітрі».

Так, ще 1958 р. президент США Д. Ейзенхауер заявив: «В цілком прямому значенні світ більше не має вибору між силою і правом. Якщо цивілізація хоче вижити, вона повинна обрати верховенство права» [1, с. 555].

В п. 11 Резолюції 60/1, ухваленої Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй (ООН), «Підсумковий документ Всесвітнього саміту 2005 року» вказано, що глави держав і урядів визнають, що «утвердження принципів доброго правління і верховенства права на національному та міжнародному рівнях має найважливіше значення для забезпечення поступального економічного зростання, сталого розвитку та викорінення злиднів і голоду» [2].

Визначенню, так скажімо, «класичного» верховенства права, його концепції та елементам, присвячено чимало досліджень та уваги навіть на найвищому рівні.

До прикладу, свого часу у своєму Звіті «Про верховенство права», ухваленому на 86-му пленарному засіданні 25-26 березня 2011 року, Європейська комісія за демократію через право (відома як Венеціанська комісія) спираючись на визначення науковців-класиків (зокрема, лорда Томаса Бінгема) та науковців із різних систем права і держави, оголосила про знаходження деякого консенсусу щодо необхідних елементів верховенства права, а також тих елементів правової держави, які є не тільки

формальними, але й суттєвими або матеріальними (*materieller Rechtsstaatsbegriff*). До них належать такі: (1) законність, включаючи прозорий, підзвітний і демократичний процес прийняття законів; (2) юридична визначеність; (3) заборона свавілля; (4) доступ до правосуддя в незалежних і неупереджених судах, включаючи судовий перегляд адміністративних актів; (5) повага до прав людини; (6) недискримінація і рівність перед законом [3, с. 10].

В англо-американській же правовій теорії за усталеною традицією принцип верховенства права більшою мірою ототожнюється саме з верховенством фундаментальних прав людини [4, с. 36]. У свою чергу, сучасне розуміння «права» передбачає визнання людини найвищою соціальною цінністю, а забезпечення та реалізацію невід'ємних прав і свобод людини і громадянина – головною метою діяльності державної влади [4, с. 53]. Саме у верховенстві фундаментальних природних прав людини у «концентрованому вигляді» і в людському вимірі представлено вихідне правове начало. «Вони виступають як загальнообов'язковий правовий стандарт і одночасно як конституційна вимога до правової якості законів та інших нормативних актів, до організації і діяльності всіх гілок державної влади і посадових осіб.» – зазначає к.ю.н. Гапотій В.Д. [4, с. 36].

А що стосовно «міжнародного верховенства права»? Визначення його концепції й елементів, та навіть сама його дефініція, – є предметом численних дискусій.

Як зазначає проф. міжнародного права та прав людини Ноттінгемського університету Роберт МакКорквудейл, найвідоміше визначення міжнародного верховенства права було запропоновано Саймоном Честерманом, концепцію міжнародного верховенства права якого можна описати як таку, що вимагає «унікнення свавілля» і «процедурної та правової прозорості». Це формалістичний (або «функціоналістський») підхід [5, с. 288].

До такої концепції С. Честерман дійшов у 2 етапи: 1) спочатку виділив трьох принципів національного верховенства права, тобто: а) правління законів - влада держави не може здійснюватися свавільно; б) верховенство закону; і в) рівність перед законом; 2) потім застосував ці принципи до відносин між державами та іншими суб'єктами права так, що міжнародне верховенство права повинно бути «перспективним, доступним і чітким» [5, с. 288].

В цілому, проф. С. Честерман виділяє три можливих значення міжнародного верховенства права, яке у контексті цього поділу він розглядає як «верховенство права на міжнародному рівні» (*the rule of law at the international level*):

(1) «міжнародне верховенство права» можна розуміти як застосування принципів верховенства права до відносин між державами та іншими суб'єктами міжнародного права [6, с. 355];

(2) «верховенство міжнаціонального права» може означати перевагу міжнародного права над національним, наприклад, верховенство пактів з прав людини над внутрішньодержавними правовими механізмами [6, с. 355];

(3) «глобальне верховенство права» може означати появу нормативного режиму, який зачіпає індивідів опосередковано, без формального посередництва через існуючі національні інституції [6, с. 355-356].

Серед цих підходів другий підхід, за його переконанням, може мати відношення до певних регіональних організацій, зокрема Європейського Союзу, але «такі режими є винятковими і, з агрегацією влади, нагадують державні інституції, а не міжнародні організації в прямому сенсі цього слова». Третій підхід «точно відображає зростання квазіадміністративних режимів, які виходять за межі традиційних внутрішніх і міжнародних правових категорій, але залишається на ранній стадії розвитку». Тому сам проф. С. Честерман надає перевагу першому підходу [6, с. 356].

Натомість, на думку проф. Роберта МакКорквудейла такий формальний підхід до міжнародного верховенства права: 1) виключає процедурні аспекти, що містяться у визначенні національного верховенства права, а саме, наявність врегулювання спорів за допомогою закону та незалежного органу з врегулювання спорів; 2) ігнорує будь-які елементи правосуддя як частини міжнародного верховенства права [5, с. 289].

Хісасі Овада, з іншого боку, стверджує, що концепція верховенства права у застосуванні до міжнародного права вимагає «цілісної переконцептуалізації принципу таким чином, щоб дивитися як на його процес, так і на його зміст», що враховує системні відмінності між міжнародним і внутрішнім правопорядками [7, с. 159].

Річард Коллінз дотримується ще радикальнішої думки і стверджує, що верховенство права як концепція несумісна з децентралізованою та неієрархічною природою й дією міжнародного права. «На відміну від внутрішньодержавного права, суть міжнародного права полягає не в тому, щоб обмежувати політичну владу, а в тому, щоб уможливити її» [7, с. 159].

На думку Р. Коллінза, спроба нав'язати верховенство права поза державним контекстом не лише призведе до спотворення, але й, можливо, легітимізує той тип політичної влади, яку верховенство права має на меті приборкати, обмежити [7, с. 159].

Однією з причин відсутності визначення міжнародного верховенства права, на переконання проф. Р. МакКоркводейла, може бути саме те, що серед науковців поширена думка, що верховенство права не може існувати на міжнародному рівні [5, с. 289]. Багато авторів вказують на те, що в міжнародній системі немає єдиного обов'язкового суду, єдиної виконавчої або законодавчої влади, немає поділу влади, і що існує суверенітет держав (а отже, немає ієрархії влади), з яким можна сперечатися. Тому вони роблять висновок, що міжнародне верховенство права не може існувати [5, с. 289-290].

Проблема такого підходу полягає в тому, що ці автори ототожнюють національне верховенство права з міжнародним верховенством права і намагаються знайти абсолютно однакові інституційні елементи на національному та міжнародному рівнях, що є хибним порівнянням [5, с. 290].

У такій хибності переконаний і проф. Роберт Е. Гудін, який слушно зауважує, що: «Міжнародне верховенство права – це не те саме, що світовий уряд. Право може існувати і без центрального законодавця.» Прикладом він наводить звичаєве право на національному рівні: ніхто його не узаконував, а натомість воно виросло органічно. Це ж стосується і звичаєвого міжнародного права, яке також просто відображає давно усталену практику держав у їхніх відносинах одна з одною [8, с. 226], а також імперативних принципів *ius cogens*, які повинні застосовуватися на міжнародному рівні навіть за відсутності будь-яких договорів чи звичаїв, або навіть всупереч їм [8, с. 226-227].

Схожої думки дотримується американський науковець Вейн Саднгольц, який вважає, що: «Внутрішні концепції верховенства права не можна перенести безпосередньо на міжнародне поле». На національному рівні індивідуальні права мають бути захищені від посягань з боку держави, але «було б безглуздо теоретизувати міжнародне верховенство права на основі необхідності захисту прав окремих держав від неіснуючого світового уряду.» [9, с. 488].

З іншого боку, відкидати вплив національного верховенства права на міжнародне також не варто.

Так, Нура Араярві, Ph.D., яка також працювала в ООН, вказує на те, що міжнародне верховенство права не розвивалося у вакуумі: його концептуальне коріння, практика та відображення в судових рішеннях неминуче впливають з поняття верховенства права на національному рівні. Тим не менш, було слушно аргументовано, що національна концепція верховенства права, її зміст і значення не можуть бути просто транспоновані, імплементовані або інтерналізовані на міжнародному рівні з різних причин: горизонтальна ієрархія суб'єктів, децентралізована правотворчість, відсутність ефективних механізмів судового перегляду та плюралістичних уявлень про правосуддя, та ін. [10].

«Верховенство права та міжнародне верховенство права – це дві різні концепції, які еволюціонували у відповідь на різні набори питань і проблем» [10].

В рамках дискусії про можливість існування міжнародного верховенства права, доктор юридичних наук Деніз Вольвенд вважає, що, специфіка міжнародного права, в принципі, не тягне за собою непридатність верховенства права на міжнародному рівні [7, с. 160]. Так, на національному рівні люди зазвичай не думають про верховенство права як таке, що підходить, приміром, для американського права, але не підходить для французького через специфіку французького правового порядку. Чому це має бути інакше у випадку з міжнародним правом? [7, с. 160]

«Здається, що якщо міжнародне право є правом або чимось дуже схожим на право (так, що воно піднімає ті ж або подібні моральні питання, які піднімає право), то воно може і, якщо на те є вагомі причини, повинно відповідати принципу верховенства права і розвивати їх, оскільки воно є правом.» [7, с. 160]. Тобто якщо ідеться про міжнародне «право», то логічно, що воно не повинно не бути сумісним із принципом верховенства «права».

Специфічні особливості міжнародного права не впливають на здатність міжнародного правопорядку відповідати принципу верховенства права і розвивати його. Вони можуть впливати на те, чого вимагає принцип верховенства права на міжнародному рівні, а також на те, яким чином і в якій мірі міжнародний правопорядок (як і будь-який інший правопорядок) може та фактично відповідає йому і розвиває його [7, с. 160].

Проф. Р. МакКоркводейла зазначає, що існує також критика, що якщо держави не дотримуються матеріальних міжнародних правових норм, то не може бути міжнародного верховенства права. Такий підхід є хибним, адже плутає міжнародне верховенство права з існуванням і дотриманням матеріальних міжнародних правових норм [5, с. 290].

Багато коментаторів також припускають, що верховенство права існує або не існує на міжнародному рівні, і тому це «все або нічого» [5, с. 290].

З цього приводу проф. Р. МакКоркводейл зазначає, що реальність полягає в тому, що існування верховенства права є питанням ступеня, коли всі правові системи знаходяться на шкалі (в спектрі) від «без верховенства права» на одному кінці до «повної актуалізації верховенства права» – на іншому, і що: «Скоріше, існують різні ступені дотримання верховенства права, оскільки повне дотримання є “ідеалом”» [5, с. 291].

Але яким є цей ідеал?

Вейн Саднгольц вважає, що хоча безглуздо переносити концепцію внутрішнього верховенства права на міжнародне, проте, тим не менш, основна мета першого - встановлення меж повноважень уряду – також є центральною для сучасного міжнародного права [9, с. 488].

Сучасне міжнародне право встановлює межі державної влади у формі міжнародних прав людини. Основні міжнародні норми з прав людини були прийняті практично всіма державами і не були серйозно відкинуті жодною з них (хоча, звичайно, держави продовжують сперечатися про пріоритетність або про інтерпретацію універсальних прав у конкретних випадках) [9, с. 488].

Одна з найбільших змін у міжнародному праві після Другої світової війни полягає в тому, що суверенні прерогативи обмежені, і, як наслідок, те, як держави ставляться до людей, що перебувають під їхньою юрисдикцією, - більше не є виключно питанням їхньої внутрішньої політики [9, с. 488].

Міжнародна система більше не складається лише з держав, і тому міжнародне верховенство права має бути визначене таким чином, щоб воно охоплювало діяльність інших учасників системи, таких як міжнародні організації, корпорації та озброєні групи [5, с. 292].

Таким чином, в епоху права прав людини внутрішнє верховенство права і міжнародне верховенство права мають спільну мету – встановити правові межі державної влади, щоб захистити права і свободи особистості [9, с. 488].

В. Саднгольц погоджується з «особливо сильною версією цього аргументу» науковця Джеремі Уолдрона, який стверджує, що справжньою метою міжнародного права і верховенства права в міжнародній сфері є не захист суверенних держав, а захист населення, відданого їхній владі [9, с. 488].

До схожого висновку щодо суті міжнародного верховенства права, а саме людини як цінності, дійшов ще 1961 року проф. права Мічиганського університету Вільям В. Бішоп: «Без точного визначення, я вважаю, ми могли б погодитися, що ця концепція включає в себе опору на закон на протиположності свавілля в міжнародних відносинах; заміну правового врегулювання примусовим; і усвідомлення того, що право може і повинно використовуватися як інструмент для спільного міжнародного просування суспільних цілей, таким чином, щоб зберегти та просувати цінності свободи й людської гідності для окремих осіб» [1, с. 553].

Верховенство права, як і міжнародне верховенство права, стосується цінностей або метапринципів у системі та обмежень на використання влади, а не лише інститутів [5, с. 292].

Нура Араярві (із посиланням на дослідницю, проф. Матіко Канетаке) вважає, що: «Міжнародне верховенство права має цілі, що виходять за межі обмеження свавільного використання влади», а через відсутність парадигми вертикальної влади в міжнародних відносинах, міжнародне верховенство права має на меті регулювати відносини між суб'єктами - незалежно від того, чи полягають вони з реалізації влади, чи ні [10].

Проф. Р. МакКоркводейл дотримується підходу, що полягає у визначенні міжнародного верховенства права з точки зору цілей верховенства права, тобто такого визначення, що «відповідає особливій природі міжнародної системи» [5, с. 292].

Запропоноване ним визначення міжнародного верховенства права є «розгалуженим» і включає наступні елементи або цілі: правовий порядок і стабільність; рівність застосування права; захист прав людини; і врегулювання спорів у незалежному судовому органі. Ці цілі, на його переконання, узгоджуються з національними правовими концепціями верховенства права, але не залежать від національних інститутів або структур національних правових систем [5, с. 292].

Вказане певною мірою нагадує підхід Вейна Саднгольца, який висловлює думку, що вузька концепція міжнародного верховенства права визначає його як дотримання державою існуючих міжнародних правових норм, незалежно від того, якими вони є. Натомість розширена концепція верховенства права включає в себе зміст правил, зокрема, правові обмеження державної влади, що ґрунтуються на правах людини [9, с. 484].

Вейн Саднгольц переконаний, що згідно з розширеною концепцією, міжнародне верховенство права обов'язково включає норми, які захищають свободу і гідність особистості [9, с. 484], а вузька концепція у світі після 1945 року більше не є актуальною/доречною [9, с. 487].

Сучасні теорії верховенства права та конституціоналізму сходяться в тому, що людська гідність, свобода та права людини є основою всіх інших зобов'язань держави [9, с. 487-488]. Так, держави повинні брати участь у регульованій торгівлі, оскільки це може покращити добробут їхніх народів; повинні утримуватися від застосування сили, тому що війни руйнують права і свободи людей; повинні захищати навколишнє середовище, щоб захистити життя і можливості свого населення та ін. [9, с. 488].

Широка концепція міжнародного верховенства права, яку відстоює Вейн Саднгольц, ґрунтується на правових обмеженнях повноважень держави. «Ця концепція верховенства права пов'язує воєдино як внутрішній, так і міжнародний рівні, оскільки саме національні конституції та міжнародні договори встановлюють обмеження державної влади, обмеження, що випливають з гідності та свободи кожної людини.» [9, с. 504].

Враховуючи роздуми цих науковців, ми наближаємося до того ключа, який допоможе визначити саму есенцію «міжнародного верховенства права» та відділити її від схожих понять, таких як «верховенство міжнародного права» і «верховенство права в міжнародних відносинах». Цей ключ – людина.

Проф. Роберт Е. Гудін зазначає, що в національному контексті ми говоримо про «верховенство права, а не індивіда», тобто не свавілля володаря або його сучасного аналога – державного службовця, який має необмежений розсуд поводитися з підданими так, як йому заманеться [8, с. 227].

Натомість міжнародним аналогом «верховенства права, а не індивідів» було б «верховенство права, а не держав». «Міжнародне верховенство права» контрастувало б з: (1) «міжнародним беззаконням», коли кожна держава чинила б так, як їй заманеться, або як вона наважиться, не стимулюючись жодними внутрішніми нормативними обмеженнями (ідеться про верховенство «волі, підкріпленої силою»); (2) державою-гегемоном, що диктує свою волю іншим державам [8, с. 227-228].

Розвиваючи цю думку, можна зазначити, що в наведеній концепції «верховенства права, а не держав» мають місце 2 аспекти: ідеться не тільки про неможливість державі-гегемону свавільно диктувати свою волю іншим державам, але й диктувати її індивідам.

На наше переконання, в 1-му аспекті якраз може йтись саме про те, що можна назвати «верховенством права в міжнародних відносинах», тобто ситуацію, коли поведінка держав не виходить за рамки норм міжнародного права. Однак 2-й аспект (про неможливість свавільного диктування державою своєї волі індивідам), на нашу думку, описує якраз «міжнародне верховенство права», тобто таку ситуацію, коли суб'єкти міжнародного права свою поведінку (як у відносинах між собою, так і з окремими людьми) підпорядковують концепції визнання людини найвищою цінністю, а її забезпечення її прав і свобод – метою своєї діяльності.

Ця наша думка певною мірою підтримується і на рівні ООН. Так, важливо зазначити, що 2015 року в рамках Генасамблеї ООН 57 держав описали права людини як елемент міжнародного верховенства права [10].

З іншого боку, Нура Араярві, вивчаючи дебати про верховенство права в Генсамблеї ООН протягом 5 років, дійшла висновку, що основними вимогами міжнародного верховенства права є: відсутність свавілля, послідовність і передбачуваність (non-arbitrariness, consistency and predictability) [10].

Однак вона визнає, що хоча Міжнародний суд ООН прямо не підтримав тезу про те, що права людини є частиною міжнародного верховенства права, він, тим не менш, визнав зв'язок між несвавіллям і правами людини. У справі Ахмаду Садіо Діалло (Республіка Гвінея проти Демократичної Республіки Конго) Суд постановив, що «захист від свавільного поводження лежить в основі прав, гарантованих міжнародними нормами, що захищають права людини». Ця позиція також була прийнята в практиці ЄСПЛ [10].

Нура Араярві констатує, що: «Таким чином, здається, що, незважаючи на те, що вони самі по собі не є частиною міжнародного верховенства права, міжнародні стандарти в галузі прав людини є одним зі способів, за допомогою якого може проявлятися принцип недопущення свавілля, якого вимагає міжнародне верховенство права.» [10].

Вона ж висловила думку, з якою важко не погодитись: «... міжнародне верховенство права стало не просто модним словом для виправдання будь-якого порядку денного і загальнозживаним словом, яке політики вимовляють на кожному кроці, а фундаментальним концептуальним інструментом, поряд з правами людини, розвитком, миром і безпекою, який залишиться тут – навіть якщо його зміст страждає від “постійної невизначеності”» [10].

Висновки. Таким чином, міжнародне верховенство права належить до тих концепцій, які постійно тою чи іншою мірою «висіли в повітрі» ще з періоду після Другої світової війни. Однак, на відміну

від «класичного» (внутрішнього) верховенства права, наукова спільнота далека від консенсусу щодо визначення міжнародного.

Тим не менш, чи не єдиною тенденцією, щодо якої формується певна одностайність, – це висновок про те, що перенесення концепції внутрішнього верховенства права на міжнародне (формальний підхід) в цілому є контпродуктивним, адже внутрішнє верховенство права та міжнародне верховенство права еволюціонували у відповідь на різні набори питань і проблем.

З іншого боку, відкидати вплив внутрішньої теорії верховенства права також не можна – хоча б тому, що, як і багато концепцій міжнародного рівня, міжнародне верховенство право перейшло до нього із національного, а основна мета внутрішнього верховенства права (встановлення меж повноважень уряду) є центральною і для міжнародного.

Інший консенсус, до якого дійшли зарубіжні науковці, – відкидання думки про те, що міжнародне верховенство права є неможливим з огляду на відсутність єдиних суду, виконавчої і законодавчої влад та ін. Цей підхід також заснований на формальному підході прямого перенесення внутрішньої концепції на міжнародну. Однак міжнародне верховенство права не тотожне світовому уряду та може існувати без центрального законодавця, і сама специфіка міжнародного права, в принципі, не тягне за собою непридатність верховенства права на міжнародному рівні.

Саме через такі неузгодженості в науковій доктрині «міжнародне верховенство права» і не має свого чіткого визначення, проте ключем до нього може стати той факт, що повне дотримання міжнародного верховенства права є «ідеалом» і цей «ідеал» пов'язаний з людиною, її правами і свободами.

Так, сучасне міжнародне право встановлює межі державної влади у формі міжнародних прав людини, а люди під юрисдикцією держав більше не є виключно їх «питанням внутрішньої політики». В епоху права прав людини внутрішнє верховенство права і міжнародне верховенство права мають спільну мету – встановити правові межі державної влади, щоб захистити права і свободи особистості. Сучасні теорії верховенства права сходяться в тому, що людська гідність, свобода та права людини є основою всіх інших зобов'язань держави. Відтак, міжнародним аналогом «верховенства права, а не індивідів» є «верховенство права, а не держав».

Також деякі науковці виділяють вузьку та широку концепцію міжнародного верховенства права. Вузька визначає його як дотримання державою існуючих міжнародних правових норм, незалежно від того, якими вони є. Натомість розширена концепція включає в себе зміст правил, зокрема, правові обмеження державної влади, що ґрунтуються на правах людини, – тобто обов'язково включає норми, які захищають свободу і гідність особистості.

На нашу думку, вузьку концепцію наразі, в епоху права прав людини, можна вважати швидше «верховенством права у міжнародних відносинах», а не «міжнародним верховенством права», оскільки невід'ємним елементом останнього є права людини. Не тотожне «міжнародне верховенство права» і «верховенству міжнародного права», оскільки під останнім мається на увазі його примат перед національним правом.

Хоча в практиці міжнародних органів права людини наразі прямо не згадуються серед вимог міжнародного верховенства права, тим не менш, серед напрацьованого списку є «відсутність свавілля», а захист від свавільного поведіння, в свою чергу, – лежить в основі прав, гарантованих міжнародними нормами, що захищають права людини.

Отже, враховуючи усе вищевикладене «міжнародне верховенство права» можливо визначити, як загальноцивілізаційний концептуальний інструмент, що являє собою набір цінностей, доктрин та принципів, основною вимогою якого є обмеження, які випливають з гідності, свобод та фундаментальних прав кожної людини, задля окреслення меж влади держав стосовно людини – як на рівні відносин між суб'єктами міжнародного права, так і на рівні відносин окремих суб'єктів міжнародного права з окремими індивідами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Bishop William W. The International Rule of Law. *Michigan Law Review*. 1961. Vol. 59. № 4. P. 553–574. URL: <https://www.jstor.org/stable/1286235>.
2. Резолюція 60/1, прийнята Генеральною Ассамблеєю Організації Об'єднаних Націй, «Ітоговий документ Всемирного самміта 2005 года». *Liga 360*: веб-сайт. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU05239>.

3. Report on the rule of law - Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25-26 March 2011). *Council of Europe*: веб-сайт. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)003rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-e).
4. Гапотій В.Д. Верховенство права: сучасні наукові концепції: монографія. Мелітополь. Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, 2016. 194 с.
5. McCorquodale R. Defining the international rule of law: defying gravity? // *International & Comparative Law Quarterly*. 2016. Vol. 65. № 2. P. 277–304. URL: <https://www.jstor.org/stable/24762354>.
6. Chesterman Simon. An international rule of law? *The American Journal of Comparative Law*. 2008. Vol. 56. № 2. P. 331–361. URL: <https://www.jstor.org/stable/20454616>.
7. Wohlwend Denise. The International Rule of Law: Scope, Subjects, Requirements : Monograph Book. Massachusetts. *Edward Elgar Publishing*, 2021. 314 p. URL: <https://www.elgaronline.com/monobook/9781789907414.xml>.
8. Goodin Robert E. Toward an international rule of law: Distinguishing international law-breakers from would-be law-makers. *Current debates in global justice*. 2005. Vol. 9. № 1/2. P. 225–246. URL: <https://www.jstor.org/stable/25115822>.
9. Sandholtz Wayne. Resurgent Authoritarianism and the International Rule of Law. *Southwestern Journal of International Law*. 2022. Vol. 28. № 2 P. 483–505. URL: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/sjlta28&div=29&id=&page=>.
10. Arajärvi N. The core requirements of the international rule of law in the practice of states. *Hague Journal on the Rule of Law*. 2021. № 13. P. 173–193. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s40803-021-00152-8>.